

Nyilvánosság a rétegzett modernitásban

A nyilvánosságra vonatkozó szociológiai és filozófiai reflexió a második világháború utáni években tett szert különös hangsúlyra. Minthogy a közös ügyek minél átláthatóbb megvitatása egyúttal a különböző politikai aktorok számonkérésének és túlhatalmuk korlátozásának legfontosabb biztosítéka is, ezért a jobb- és baloldali totalitárius modellekkel szemben felfogott demokratikus politikai berendezkedés kulcsaként tekintettek rá. A nyilvánosság fogalomtörténetének ilyenformán azonosítható egy normatív vonulata, melynek elemei napjainkig különböző kritikai bázisokra támaszkodtak.¹ Az alábbi tanulmány első szakaszában e vonulat rövid felvázolására teszek kísérletet.

A második szakaszban e történet egy lehetséges folytatási irányát rekonstruálom a klasszikus és késő modern társadalmak integrációs sajátosságaiból kiindulva. A klasszikus és késő modernitás megkülönböztetése a posztmodern filozófia perspektívájából tehető világgossá. Miközben az előbbieket kevésbé vesznek tudomást a modernitás „nagy elbeszéléseit” megkérdőjelező elméletekről (a racionalitás kritikájáról vagy a nagy társadalmi csoportok feloldódásáról), addig az utóbbiak ezek tanulságait megpróbálják beépíteni vizsgálódásaikba, anélkül ugyanakkor, hogy elfogadnák a modernitás végére vonatkozó konklúzióikat. E különböző elméletek a társadalmi integráció eltérő modelljei alapján a modernitás különböző emancipatorikus és patológikus tendenciáit azonosítják, melyek egyaránt konstitutív feltételei napjaink nyilvánosságának. A második szakaszban a klasszikus és késő modernitás elméleteit egyesítő – korábban kidolgozott (Sík 2012, 2015) – modell alapján a nyilvánosság olyan koncepcióját vázolom fel, ami közvetíteni képes a „modernitás rétegei” között.

A tanulmány harmadik szakaszában ebből kiindulva teszek kísérletet a hazai nyilvánosság jellemzésére. Az elemzés alapjául egy reprezentatív survey szolgál,² ami egyfelől a nyilvánosságteremtési potenciál különböző ideáltípusainak azonosítására, másfelől e típusok

1 Természetesen e normatív koncepció mellett azonosítható egy funkcionalista megközelítés is, ami a nyilvánosság működésének tágabb kontextusát anélkül igyekszik feltárni, hogy annak kitüntetett szerepet tulajdonítana az egyéb alrendszerekhez képest (Bognár 2011).

2 A kutatás a Peripato-csoport „Válság és innováció” programja keretében készült 1000 fős országos, reprezentatív mintán alapul. Ezúton is köszönöm a csoport tagjainak, hogy hozzáférhetővé tették az adatokat.

különböző integrációs logikák által szervezett cselekvési terekbe való beágyazására kínál lehetőséget. Ezen elemzések alapján feltárhatók azok a diszfunkciók, amik a hazai nyilvánosság működését korlátozzák.

Arendt, Habermas, Arato és Cohen: a nyilvánosság mint közvetítő felület

A nyilvánosság normatív koncepciói közül elsőként Arendt politikai fenomenológiájára kell utalni. Az *emberi állapot* című könyvben a nyilvánosság nem egyszerűen politikai filozófiai kategóriaként kerül bemutatásra, hanem egyúttal az emberi egzisztencia kulcsfontosságú terepeként (Arendt 1998 [1958]).³ A nyilvánosság modellezésére Arendt az antik görög városállamok társadalmi berendezkedése alapján tesz kísérletet. Ebben a megközelítésben a nyilvánosság a magánháztartás (oikosz) terepével szemben értelmezhető. Szemben a munka és előállítás materiális szükségletek és instrumentális racionalitás által dominált terepével, a nyilvánosságban a természeti kényszerektől független cselekvésre nyílik lehetőség. A nyilvánosságba önálló háztartással rendelkező és ebben az értelemben egymástól gazdaságilag független egyének lépnek be, akik ily módon egyenlő félként állnak egymással szemben. A természeti és társadalmi kényszerektől való függetlenség terepeként a nyilvánosság a szabad cselekvés lehetőségét rejtí magában, ami nélkülözhetetlen az emberi egzisztencia alapvető szükségleteinek kielégítéséhez.

A szabad cselekvések tereként felfogott nyilvánosság mindenekelőtt a mutatkozás felülete, vagyis az egyedi sajátosságok – mai kifejezéssel, az identitás – kifejezésének terepe. Az egyén lényegi sajátosságai ott olyan konstellációkban mutatkozhatnak meg, melyeket nem predeterminálnak sem a természeti, sem pedig a strukturális kényszerek. Az egyenlőként megjelenő másik tekintete nem csupán az elismerés – és ezáltal az egyedi tulajdonságok érdemessége felőli megerősítés – lehetőségét rejtí magában, hanem egyúttal a másokra és az önmagunkra való reflexióét is. Ebben az értelemben a nyilvánosság az egyéni cselekvők között közvetítő szerepet töltött be. Ezen túlmenően az ókori görögök számára a mutatkozás téjét a halandósággal szembeni küzdelem adta meg: a nyilvánosságban az elkerülhetetlenül elmúlásra ítélt egyén, a róla szóló történetek révén, egy őt túlélő interszjektív térbe kerülhet át. Ebben az értelemben a kényszerektől mentes cselekvés tereként funkcionáló nyilvánosság az emberi egzisztencia értelemproblematikájának megoldásához kínál felületet.

Mint ahogy e funkció elsősorban attól függ, hogy a társas viszonyok szintjén lehetőség van-e a kényszerítés mozzanatától mentes együttcselekvésre, ezért a nyilvánosság fundamentális szinten morális és politikai kategória. Normatív tartalmát Arendt értelmezésében az adja, hogy a szabadság elemi tapasztalata és az azzal összefüggő értelemadás elsősorban nem a természet uralására törekvő, instrumentális cselekvés keretében, hanem az egymástól független, egyenlő felek közti interakció terében élhető át. A nyilvánosság ilyenformán amellett, hogy fundamentális szinten morális és politikai kategória, lényegét tekintve egzisztenciális téttel bír. Mint ahogy a közös cselekvés kereteinek politikai formálása egyúttal a szabadság

³ Arendt számára sok szempontból Heidegger elemzései szolgálnak negatív referenciapontként. A *Lét és időben* a nyilvánosság az autentikus létet veszélyeztető terepként jelenik meg. A valóság mindenki számára hozzáférhető értelmezése egyfajta felszínességet implikál: azáltal, hogy az igazságot a kölcsönösen elfogadhatóval azonosítja, nem hagy teret a „dolgokban” való elmélyedésre. Ilyenformán a nyilvánosságban átélt pluralitás valójában a létmegértés egyik fontos akadályává válik (Heidegger 1989 [1927]: 260).

tapasztalatának születési helye is, ezért e két szint elválaszthatatlan egymástól: az, ahogy a közös ügyek megvitatása során egymáshoz kapcsolódnak a cselekvők, nem csupán a politikai berendezkedés minőségére, de egyúttal az egyéni egzisztenciára is döntő hatást gyakorol. A nyilvánosság e kritikai modellje alapján tetszőleges közösséggel szemben megfogalmazható a kérdés: a közös ügyekre vonatkozó, egyének közötti interakciók mennyiben teszik lehetővé a szabadság tapasztalatát, és ezáltal mennyire elégitik ki az egzisztenciális igényeket?

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert az Arendt által megkezdett út folytatói kizárólag a nyilvánosság társadalmi és politikai aspektusával foglalkoztak, miközben igyekeztek megszabadulni az egzisztencialista ballaszttól. Az Arendt-hez közvetlenül kapcsolódó Habermas számára az antik nyilvánosság modellje elsősorban a benne rejlő hatalomkritikai, majd később racionalitáspotenciál miatt vált fontossá (Habermas 1993 [1962]). Arendttel szemben úgy gondolta, hogy a modernitásban nem tűnt el véglegesen egy emancipatorikus nyilvánosság lehetősége. Noha a középkor „representatív nyilvánossága” és az eldologiasodott „tömegnyilvánosság” típusa arra utalnak, hogy a szabadság antikvitásban létrejött terei kivételesnek tekinthetők, a felvilágosodás után kialakult „polgári nyilvánosság” formájában mégis megrajzolhatók modern megfelelőjének kontúrjai.

A kapitalista áruterelés és piacgazdaság logikájának 18. századi expanziója következtében a magán és a köz közötti határok átalakultak: a háztartás igényei helyett a termelés és fogyasztás a piac keresleti és kínálati logikájához igazodott. Ebben az értelemben a munka instrumentális logikája a magánháztartás keretei közül kikerült a nyilvánosságba. Míg Arendt e folyamatból a nyilvánosság ellehetetlenülésére következtetett, addig Habermas az e keretek között megerősödött polgárság vonatkozásában vizsgálta meg a szabadság terének kérdését. Az újkori polgárság, noha nem magánháztartásában biztosította materiális szükségleteit, hanem a piacon, abban az értelemben az antikhoz hasonlóan autonóm volt, hogy a kezdeti gazdasági jogai mellé a közügyekbe való beleszólást is biztosító politikai jogokat is szerzett. Ebben az értelemben a polgári nyilvánosságot a közhatalom – szabadpiac szempontjai szerint történő – kritikájában érdekelt, státusukat tekintve egyenlő, egymástól gazdaságilag nem függő cselekvők alkották.

Ebben a konstellációban a nyilvánosság Habermas felfogása szerint az antiknál profánabb szerepet töltött be, amennyiben elsősorban a piaci szabályozás és a közhatalomért folytatott terepekét szolgált.⁴ Ezen instrumentális funkciók mellett a nyilvánosságot egy sajátos reflexív potenciál is jellemezte: lehetőséget teremtett az autonóm polgárok közös „okoskodására”, vagyis arra, hogy a racionalitás mércéi szerint ítéljék meg saját magukat és a politikai döntéshozókat egyaránt. Ez a racionalitáspotenciál dinamizálta a polgári nyilvánosságot nem csak abban az értelemben, hogy egy önálló elvek szerint szerveződő bürokratikus adminisztratív rendszer kialakulását készítette elő, de abban az értelemben is, hogy közvetítő szerepet töltött be a magánszféra (polgári társadalom és család) valamint a közhatalom (állam és udvar) között. A polgári nyilvánosság ilyenformán sajátos hermeneutikai funkcióval is bírt: a társadalmi önreflexió tereként nem csupán a polgárság önmegértését tette lehetővé, de egyúttal a magánszféra és közhatalom szempontjait is hozzáférhetővé tette egymás számára.

⁴ Igaz, ez korántsem jelenti azt, hogy a polgári nyilvánosság politikai dimenzióra korlátozódott volna. Legalább ilyen fontos szerepet játszott az irodalmi nyilvánosság, ahol az ízlés szempontjai szerint kerültek a művészeti alkotások megvitatásra. A nyilvánosság – mutakozás és halhatatlanság által kijelölt – egzisztenciális dimenziói elsősorban ebben a szférában váltak hangsúlyossá.

Az antik és polgári nyilvánosság közötti különbség elsősorban ebből a perspektívából ragadható meg. Az antik nyilvánosság tétjét a szabadság tapasztalata jelöli ki. A politikai funkció erre az igényre épül rá, amennyiben a politikai társulás hozza létre az e tapasztalat átéléséhez szükséges interszjektív teret. A nyilvánosság ebben a modellben az interszjektivitás elemi tapasztalatának ígéretét rejt magában, az egyén és a mások közötti kényszermentes kapcsolódás lehetőségét. A polgári nyilvánosság tétjét ezzel szemben egy politikai küzdelem jelöli ki, háttérbe szorítva az egzisztenciális aspektust. A nyilvánosság ebben a modellben az állampolgári emancipáció lehetőségét rejt magában a társadalmi érdekek hatalomgyakorlás folyamatába való becsatornázása révén. Ebben az értelemben a polgári nyilvánosság nem konkrét egyének között közvetít, hanem kollektív aktorok között, kölcsönösen hozzáférhetővé téve szempontjaikat egymás számára. Ebből a perspektívából érthető, hogy miért szorul Habermasnál háttérbe a nyilvánosság egzisztenciális tétje: minthogy az az egyének helyett társadalmi szerepek között közvetít, így az egyéni identitás helyett is elsősorban az igazságosság – racionálisan megvitatható – kérdéseit állítja középpontba.

A *kommunikatív cselekvés elméletében* és az ahhoz szorosan kapcsolódó *Tényszerűség és érvényességben* Habermas ebbe az irányba folytatta vizsgálódásait. A nyilvánosság lehetőségét előbb cselekvéseméletileg próbálta tisztázni az uralommentes kommunikáció modellje formájában, majd a legitimitás fogalmát e formális kritériumra vezette vissza (Habermas 1996). A nyilvánosság kérdései ezekben a kései vizsgálódásokban már kevésbé kerültek explicit tárgyalásra, azonban továbbra is érzékelhető hatást gyakoroltak a kérdésfelvetés elméleti tétjeire. Habermas társadalomelméletének nyilvánosságelméleti következményeit így Arato és Cohen *Civil társadalom és politikaelmélet* című könyvükben gondolták tovább. A magán és nyilvános közötti arendti felosztást az életvilág és rendszer közötti habermasi megkülönböztetéssel kapcsolva össze arra tettek kísérletet, hogy a nyilvánosságot a komplex társadalmak korábban újrapozicionálják (Arato és Cohen 1992).

Életvilág és rendszer eltérő, egymást kizáró integrációs logikákra utalnak: míg az előbbi a valóság értelmezésén és annak nyelvi megújításán alapul, addig az utóbbi a kényszerek közös terén és annak szimbolikusan általánosított médiumok révén történő koordinációján.⁵ Ezek az integrációs logikák ugyanakkor nem fedik le a magán és nyilvános közti határokat: a magán és nyilvános szféráknak egyaránt azonosíthatók ugyanis rendszerszerűen és életvilágszerűen integrált részei. A magánszféra nyelvileg koordinált szeptét a családi és baráti kapcsolatok, rendszermechanizmusok révén integrált szeptét a gazdasági viszonyok alkotják. A nyilvános szféra nyelvileg koordinált szeptét a nyilvánosság és a civil társadalom, rendszerszerűen integrált szeptét az adminisztratív rendszer alkotja.

Ebben a felfogásban a nyilvánosság a komplex társadalom működésében sajátos funkciót betöltő szféraként jelenik meg: feladata elsősorban az, hogy közvetítsen a magán és nyilvános, valamint az életvilág és rendszer között. Bizonyos értelemben a nyilvánosságra ilyenformán egyfajta „metaintegrációs” szerep hárul: szemben a polgári nyilvánossággal, nem társadalmi aktorok között közvetít, hanem egymást kölcsönösen kizáró integrációs logikán alapuló és ebben az értelemben egymással kommunikálni képtelen társadalmi szférák között. A komplex társadalmak funkcionális alegységeként felfogott nyilvánosság elsődleges

⁵ Fenomenológiai és rendszerintegráció abban az értelemben egymás komplementerei, hogy a kettős kontingencia problémájára különböző választ adnak. Az előbbi a közös értelmi horizont kialakításával, az utóbbi a közös médiumok használatával csökkenti a cselekvéshelyzet esetlegességét.

szerepévé a reflexivitás válik. Ez az, ami lehetővé teszi, hogy a társadalmi cselekvések egyre nagyobb területét átható rendszerlogika anomáliáiról és paradoxonjairól visszacsatolás keletkezzen, és lehetővé váljon az olyan patológikus tendenciák kezelése, mint az életvilág gyarmatosítása következtében kialakuló elidegenedés, anómia, eldologiasodás, értelemvesztés vagy identitásválság. A nyilvánosság ebben az értelemben a komplex társadalmak önkorekciójának lehetősége, melynek hiányában a különböző rendszerekben kiküszöbölhetetlenül felbukkanó diszfunkciók általános válsággá mélyülnek.

Arato és Cohen elmélete kínál lehetőséget arra, hogy a nyilvánosság Arendt-tel kezdődő és Habermasszal folytatódó fogalomtörténetét folytassuk. Megközelítésük legfontosabb tanulsága alighanem az, hogy bemutatják, miként közvetít a nyilvánosság a különböző integrációs logikák által szervezett társadalmi szférák között. Egyúttal ez az a pont, ahol lehetőség nyílik az elmélet továbbgondolására is. Azáltal, hogy Arato és Cohen Habermas társadalomelméletére támaszkodnak, egyúttal be is szűkítik elméleti horizontját: elmulasztják nem csupán annak a lehetőségét, hogy a klasszikus modernitás alternatív integrációs logikáján alapuló szféráira reflektáljanak, de egyúttal annak is, hogy a késő modernitás sajátos integrációs formáit beemeljék a vizsgálódásokba. A társadalmi integráció e különböző modelljei alapján a nyilvánosság lehetőségei és korlátai új megvilágításba kerülnek, és hozzáférhetővé válik a kérdés, milyen funkció tulajdonítható a nyilvánosságban a modernitás különböző rétegeinek együttállásával jellemezhető konstellációban.

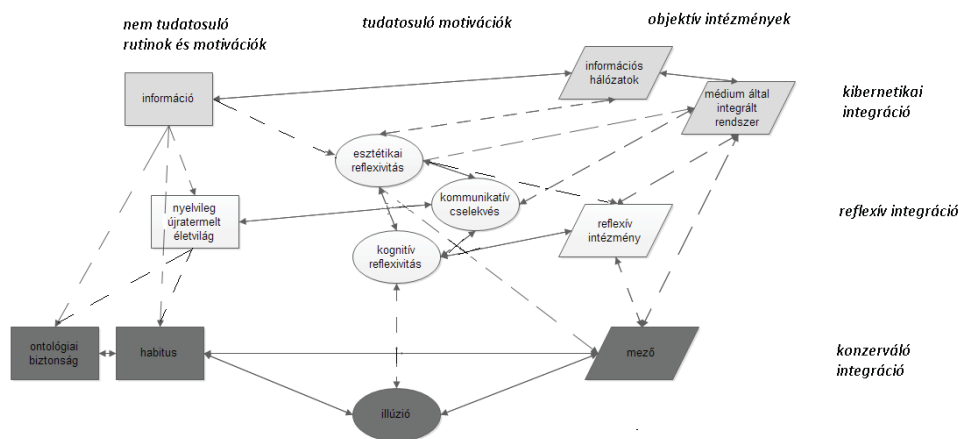
Nyilvánosság és a modernitás rétegei

A fent bemutatott fogalomtörténeti vázlat alapján a nyilvánosságra egyfajta közvetítő felületként tekinthetünk. A közvetítés iránti igény elválaszthatatlan a differenciától, amennyiben a különbség maga implikálja a közvetítés szükségletét.⁶ Az ugyanakkor, hogy milyen egységek közötti közvetítésnek lesz kiemelt fontossága, a modernizáció függvénye. Az antikvitásban a közvetítés szükséglete a háztartásfőként felfogott polgárok között jelentkezett; a rendi társadalomból osztálytársadalomba való átmenet idején társadalmi nagycsoportok között; a komplex társadalmak korában pedig a különböző integrációs logikák által szervezett al-rendszerek között. A fenti modellekben közös, hogy a funkcionális differenciálódás egy-egy fázisára fókuszálnak, és a nyilvánosság leírásakor e fázisban releváns egységek közötti közvetítő felületet mutatják be. A modernizáció folyamatának ilyen jellegű értelmezése ugyanakkor sajátos vakfoltokkal terhelt. Abból fakadóan, hogy kitüntetett figyelemben részesít valamilyen differenciálódási fokot, figyelmen kívül hagyja a korábban domináns formákat. A társadalmi változások ugyanakkor sohasem totálisak abban az értelemben, hogy az új típusú integrációs formák megjelenése korántsem jár a régiek teljes eltűnésével. A modernizáció sokkal inkább az integrációs formák közötti súlypontok átrendeződéseként írható le, ami egyúttal azt is eredményezi, hogy a modernitás különböző szakaszai „egymásra rétegződnek” (Sik 2015).

6 Ebből a szempontból Habermas kommunikációra vonatkozó gondolataira érdemes utalni, miszerint a cselekvéskoordinációs funkciót betöltő kommunikatív cselekvést az együttműködést megakasztó disszenzus indítja be. Ilyenformán a helyzetdefiniációra vonatkozó egyet nem értés, vagyis a vélemény különbsége az, ami a cselekvők közti közvetítést szükségessé teszi. Eleve konszenzusban lévő cselekvők között ebben az értelemben nem jön létre cselekvéskoordinációs funkciójú kommunikáció (ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy másfajta – pl. az egyéni identitás konstrukciójára fókuszáló vagy ritualizált – ne jelenhetne meg).

Ebben a megközelítésben a különböző integrációs formák által koordinált cselekvési szférák párhuzamosan működnek, aminek következtében óhatatlanul interakcióba is lépnek egymással. Az ilyen típusú interakciók a nyilvánosság problematikája szempontjából kitüntetett jelentőségűek abból fakadóan, hogy a közvetítés iránti igény új formáját tesz ki hozzáférhetővé. Ahogy a különböző modernizációs szakaszokhoz köthető integrációs formák által szervezett cselekvési terek egyidejűleg léteznek, úgy válik kiemelt szükségletté metaintegrációjuk, vagyis a különböző logikák közti közvetítés. A klasszikus (Bourdieu, Habermas) és késő modernitás (Giddens, Lash) néhány átfogó elméletéből kiindulva korábban kísérletet tettem a modernitás egy rétegzett modelljének bemutatására. Az 1. ábra ezt foglalja össze.

1. ábra. A klasszikus és késő modernitás integrációs formái

Forrás (Sik 2015: 156)

A klasszikus és késő modernitás határán három komplementer integrációs logika rajzolódik ki. A konzervatív integrációs logika a fennálló társadalmi viszonyok újratermelésére utal. Ezt egyrészt szimbolikus és materiális tőkék szerinti társadalmi egyenlőtlenségek (mező) újratermelésének ellepezett folyamatai (illúzió) biztosítják a korlátozott cselekvési terek inkorporációja (habitus) révén, másrészt a világ kiszámíthatóságát és értelmességét kifejező ontológiai biztonságot fenntartani hivatott rutinok. A reflexív integrációs logika a fennálló viszonyok átvilágítására és kritikájára hivatott. Ez egyrészt a nyelvileg újratermelt és ebben az értelemben nyitott jelentéshorizont (életvilág), másrészt az egyéni (kognitív és esztétikai reflexivitás), interszubjektív (kommunikatív cselekvés), valamint intézményes formái biztosítják. A kibernetikai integrációs logika a téren, időn és lokális értelmi horizontokon átívelő integráció lehetőségét rejti magában. Ez egyrészt a szimbolikus általánosított kommunikációs médiumok által szervezett alrendszerek, másrészt az információ szüntelen áramlásán alapuló hálózatokon alapul (Sik 2015).

E különböző integrációs logikák által szervezett cselekvési szférák egyaránt magukban rejtnek emancipatorikus, illetve patológikus potenciálokat. A konzervatív integrációs logika esetében az ontológiai biztonság és a kontingenciák alacsony foka említhető az előbbi,

az egyenlőtlenségek fennmaradása és a reflexió korlátozása az utóbbi szempontból. A reflexív integrációs logika esetében az autonómia, a fennálló viszonyok kritikai átvilágítása, az identitás szabad konstrukciója hozható fel példaként az emancipatorikus potenciálra, a kontingenciák növekedése, az információs hálózatokban és az illúziókban rejlő hatékonyság hiánya pedig a patológusra. A kibernetikai integrációs logika vonatkozásában a társadalmi cselekvések minden más logikánál kiterjedtebb hálózatainak megszervezésére való képesség, az ebből fakadó adaptív előnyök és az automatizált működésben rejlő semlegesség sorolható az előbbi csoportba, az eldologiasodás veszélye és a reflexivitásban rejlő flexibilitás korlátozottsága pedig az utóbbiba.

Ahogy a fenti áttekintésből is jól látható, a különböző integrációs logikák abban az értelemben komplementerei egymásnak, hogy teljesítményeik kölcsönösen magukban rejtik a lehetőségét annak, hogy egymás patológiáit kezeljék. Ebben az értelemben kulcskérdés az, hogy képesek-e ezt a lehetőséget aktualizálni, vagyis a metaintegráció során egymás számára hozzáférhetővé tenni a bennük rejlő potenciálokat. Ennek alternatívája egyrészt a metasztintú dezintegráció, vagyis a különböző integrációs logikák által szervezett cselekvési szférák érintkezésének hiánya. Másrészt a különböző cselekvési szférák „gyarmatosítása”, vagyis egyes integrációs logikák expanziója a többi kárára. Míg az előbbi esetben pusztán az alternatív integrációs logikák teljesítményében rejlő emancipatorikus potenciál kiaknázásának elmulasztásáról beszélhetünk, addig az utóbbi esetben e lehetőségek elsorvasztásáról.

A nyilvánosság tétjét a rétegzett modernitásban ezek a következtetések jelölik ki. A nyilvánosság nem egyszerűen az egzisztenciális szükségletek kielégítésének, a társadalmi nagycsoportok közti küzdelmek vagy rendszer és életvilág közti közvetítésnek a helye, hanem egyúttal lehetőség a klasszikus és késő modernitás komplementer integrációs logikáinak metaintegrációjára is. Egy esély arra, hogy a szükségképpen vakfoltokkal és diszfunkciókkal terhelt integrációs logikák, tanulva egymástól, korrigálják saját patológiáikat. Ehhez a nyilvánosságnak olyan felületként kell működnie, ahol a különböző integrációs logikák érintkezhetnek egymással. Erre azokban a cselekvéshelyzetekben nyílik mód, melyekben eltérő integrációs logikákhoz igazodó cselekvők lépnek interakcióba egymással. A köztük lévő interakció hozhatja létre a metaintegrációhoz szükséges nyilvánosságot, illetve annak hiánya vagy torzulása a metasztintú dezintegrációt vagy gyarmatosítást.

Az eltérő integrációs logikák várakozási horizontokat és viselkedésmintákat, vagyis cselekvőperspektívákat egyaránt kijelölnek. A konzerváló integrációs logikához igazodó cselekvő számára a valóság értelmezése alapvetően problémamentes: a mezők kijelölik a magától értetődő téteket, az illúzió a legitim játékszabályokat, a habitus a vágyakat, a rutinok pedig az otthonos stratégiákat. A reflexív integrációs logikához igazodó cselekvő számára a valóság értelmezése alapvetően problematikus: minthogy sem az identitás, sem a valóság értelmezése nem magától értetődő, így a rutinok helyett is egyéni vagy közös reflexióra kénytelen támaszkodni. A kibernetikai integrációs logikához igazodó cselekvő számára a valóság értelmezése irreleváns: a közös jelentés helyett a médiumokhoz vagy a folyamatosan áramló információhoz alkalmazkodva koordinálja a társas cselekvéseket.

A különböző perspektívákhoz igazodó cselekvők alapértelmezésben olyan társakkal tudnak együttműködni, akik hozzájuk hasonló várakozásokkal jellemezhetőek. Nyilvánosságok azokban a cselekvéshelyzetekben bukkanhatnak fel, amikor eltérő integrációs logikák szerint eljárók lépnek interakcióra egymással. A nyilvánosság egy olyan tér, ami lehetősé-

get kínál a saját cselekvési szférából fakadó várakozási horizonttól való elvonatkoztatásra, és ebben az értelemben utat nyit az alternatív perspektívákba való belehelyezkedésre. Azok az interakciók, amelyek ilyen keretek között zajlanak, magukban rejtik annak a lehetőségét, hogy a különböző integrációs logikák „tanuljanak” egymástól, vagyis teljesítményüket hozzáférhetővé tegyék egymás számára. Ezekben az interakciókban ugyanis nem csupán egyidejűleg jelennek meg, hanem kísérlet történik összehangolásukra is.⁷ Az eltérő szempontok megértésének ebből fakadó igénye egyúttal az eredeti integrációs logika határainak tudatosulása, és az abból való kilépés lehetőségét is magában hordja.

Ennek megfelelően a nyilvánosság a rétegzett modernitásban olyan interakciós térként értelmezhető, amelyben a cselekvők arra motiváltak, hogy kilépjenek annak az integrációs logikának a keretei közül, melynek perspektívájába eredetileg belehelyezkedtek, és ezzel párhuzamosan képessé válnak átvenni az alternatív logikák szempontjait. Az ilyen értelemben vett nyilvánosságok a különböző integrációs logikák találkozási pontjaiban bukkanhatnak fel, abban az esetben, ha az általuk szervezett cselekvési szférák közötti erőviszonyok kiegyensúlyozottak és a cselekvők motiváltak a többletkontingencia ellenére is az együttműködésre. A nyilvánosság ebben az értelemben egy olyan egyensúlyi állapotot feltételez, amelyben sem a konzerváló, sem a reflexív, sem a kibernetikai integrációs szféra nem domináns és zárt. Ebben az ideáltipikus határállapotban a cselekvők oly módon kapcsolódnak egymáshoz, hogy egyszerre teremtik meg a közös cselekvés legitim szabályait, nyitottak az arra való reflexióra, és teszik a kapcsolódást hozzáférhetővé valóságértelmezésüktől függetlenül a cselekvők széles köre számára.

Egy ilyen egyensúlyi állapot ideáltipikus jellemzése egyúttal a nyilvánosság torzulásainak feltérképezésére is lehetőséget kínál. Amennyiben az integrációs logikák találkozási pontjánál a konzerváló logika domináns, úgy a fennálló viszonyok átvilágítása, illetve a cselekvéshelyzet dekontextualizálása egyaránt háttérbe szorul, aminek eredményeként dogmatikus és korlátozott kiterjedésű nyilvánosság jön létre. Amennyiben a reflexív logika domináns, úgy a valóságértelmezés stabilizálása, a kontingenciák kiküszöbölése elmarad, ezzel összefüggésben az integráció rendszerszerű, és információs mechanizmusai sem működnek, aminek eredményeként az értelemproblémára választ nem kínáló, identitásválságot eredményező, dezintegrált nyilvánosság jön létre. Amennyiben a kibernetikai logika domináns, úgy sem a legitim hagyományok nem maradnak fenn, sem reflexív folyamatok nem játszódnak le, aminek eredményeként értelmileg kiüresedett, végtelenségig eldologiasított nyilvánosság jön létre.⁸

A nyilvánosság hazai esélyei

A fenti modellek lehetőséget teremtenek arra, hogy konkrét társadalomtörténeti konstellációkban rekonstruáljuk a nyilvánosság állapotát. Az alábbiakban erre egy 2014-es hazai adat-

7 Ez korántsem magától értetődő: különböző integrációs logikák találkozási esetében egyaránt elképzelhető a közös cselekvés feladása vagy a saját szempontok kikényszerítése, vagyis a gyarmatosítás is.

8 A nyilvánosság fenti modellje olyan elméleti konstrukciónak tekinthető, amely a nyilvánosság rétegzett modernitásbeli lehetőségterét vázolja fel. Elméletstratégiai szempontból hasonló Habermas „ideális beszédhelyzet” fogalmához: kvázi-transzcendentális elemzési és kritikai szempontokat kínál az empirikusan megfigyelhető nyilvánosságok elemzéséhez.

felvétel alapján tesztek kísérletet. Egy survey típusú kutatás alapján természetesen csupán korlátozottan lehet következtetéseket levonni a nyilvánosság állapotáról, és az elemzést az absztrakt társadalomelméleti kategóriák és az empirikus kérdések közötti távolság is nehezíti. E korlátok mellett ugyanakkor a kérdőívből származó adatok sajátos lehetőségeket is magukban rejtnek. Lehetőséget teremtenek ideáltipikus egyéni cselekvéshorizontok rekonstrukciójára. Első lépésben ennek megfelelően a modernitás rétegei között közvetíteni képes nyilvánosságba való belépés potenciálja szerint különböztet meg egymástól cselekvőperspektívákat, klaszteranalízis segítségével. Ezt követően ANOVA- és kereszt táblák segítségével azt a kérdést járom körbe, hogy a konzerváló, reflexív és kibernetikai integrációs hálózatok különböző pozícióiban milyen arányban fordulnak elő a metaintegrációs szerepet betöltő nyilvánosságba bekapcsolódni képes, illetve azt torzító cselekvők. Ez alapján nyílik lehetőség a hazai nyilvánosság esélyeire történő reflexióra.

A metaintegrációs felületként felfogott nyilvánosságot olyan cselekvők képesek fenntartani, akik egyrészt heterogén kapcsolathálózattal rendelkeznek, amennyiben ez teremt lehetőséget a sajáttól minőségileg eltérő integrációs logikával jellemezhető másikkal való interakcióra.⁹ Másrészt nyitottak az interakcióra, vagyis nem zárkoznak el attól, hogy saját cselekvőperspektívájukat hozzáférhetővé tegyék a másik számára.¹⁰ Harmadrészt tolerálják az alternatív hozzáállást, vagyis nem tekintik abszolútnak saját álláspontjukat.¹¹ Amennyiben e három tényező együttesen adott, úgy maximálisak az esélyei annak, hogy egy metaintegrációs szerepet betölteni képes nyilvánosságba belépjen a cselekvő. Amennyiben valamely feltételek hiányoznak, úgy nem, vagy csupán torzított formában képes hozzájárulni a nyilvánosság interakciók sorozatában történő fenntartásához. Az alábbi táblázat mutatja be a klaszteranalízis eredményeit:

9 Ezt a dimenziót egy két lépésben aggregált változó fejezte ki. Első lépésben összeszámoltam, hogy hány olyan embert ismer a válaszoló, aki különböző társadalmi kategóriákba sorolható (akiről tudja, hogy munkanélküli/aki volt már börtönben/ akinek van nyaralója/ aki cigány származású/ aki rendszeresen jár istentiszteletre/ aki meleg vagy lesbikus/ aki az elmúlt évtizedben elköltözött külföldre/ aki hajléktalan/ akinek jelentős devizahitel-tartozása van/ aki tagja bármilyen típusú civil szervezetnek), hogy van-e, és ha igen, milyen jellegű kapcsolata van a különböző etnikai csoportokba tartozókkal (cigány/roma/német/orosz/zsidó/kínai származású), illetve hogy van-e olyan ismerőse, aki Fidesz-/MSZP-/Jobbik-/LMP-/Együtt-PM-/DK-/KDNP-/Munkáspárt-/MIÉP-szavazó. A különbözőképpen aggregált társadalmi, etnikai és politikai kapcsolathálózati heterogenitásból főkomponens-elemzéssel készítettem összevont mutatót (kommunalitások rendre: 0.5, 0.53, 0.45, megőrzött heterogenitás: 50%).

10 Ezt a dimenziót az alábbi három kérdésre adott válaszból képzett főkomponens fejezte ki: „Kérem, mondja meg, hogy miként viselkedne Ön az ilyen helyzetekben. Egy összejövetelel közelebbi és távolabbi ismerőseivel találkozik és pártokról folyik a beszélgetés. A társaságban megkérdezik Önt, hogy a legközelebbi parlamenti választáson melyik pártra szavazna. Mit tenne? megmondaná, hogy melyik pártra szavazna/ nem valószínű, hogy megmondaná?”. „A vonatfűlkében ismeretlen útitársai politikai kérdésekről vitatkoznak. Ennek során megkísérlik Önt is bevonni a vitába, kikérni az Ön véleményét. Mit tenne: kifejtené a saját álláspontját/ igyekezne kitérni a vita elől?” Sétálás közben egy televízió-riporter megállítaná, és a már működő kamera előtt a véleményét kérné valamilyen aktuális kérdésről. Hogyan reagálna Ön: válaszolna a kérdésre/ elutasítaná az interjút?” (kommunalitások rendre: 0.62, 0.70, 0.62, megőrzött heterogenitás: 65%).

11 Ezt a dimenziót az alábbi kérdésre adott pozitív válaszok standardizált összege fejezte ki: „Általában milyen gyakran beszélgetnek Önök politikáról a Családban/ Barátokkal/ Szomszédokkal/ (volt) munkatársakkal”, és „a véleményük legalább részben különböző”? A kommunikáció és az alternatív álláspont egyidejű megléte relatív értelemben fejez ki toleranciát: ahhoz képest, hogy a más véleményen lévőkkel nem kommunikál az egyén.

1. táblázat. A nyilvánosság cselekvőperspektívái

	konfliktus-kerülő	zárkózott	frusztrált egyet nem értő	nyilvánosság-teremtő
kapcsolathálózati heterogenitás	-,35	-,35	-,31	1,70
nyitottság a saját álláspont kifejezésére	,12	-2,46	,23	,45
disszenzusos kapcsolatok mértéke	-,83	-,30	1,03	,37

Az első klaszterbe azok a válaszadók kerültek, akiknél kimagaslóan alacsony azoknak a kommunikációs helyzeteknek az aránya, melyben véleménykülönbségük van környezetükkel, átlag alatti a kapcsolathálózatuk heterogenitása, miközben átlagos a hajlandóságuk arra, hogy kifejtsek saját álláspontjukat. Ennek a csoportnak a karakterét ilyenformán a másik álláspont toleranciájára való képtelenség jelöli ki, aminek következtében a kapcsolathálózat is inkább homogénnek tekinthető. A metaintegráció terepeként felfogott nyilvánosság szempontjából e csoportot alacsony részvételi potenciállal jellemezhetjük. Az alternatív véleményeket kerülő, inkább homogén hálózatokba beágyazott, nem különösebben nyitott cselekvők kevés eséllyel válnak olyan interakciós partnerré, aki saját integrációs logikáját nem csupán kifejezésre juttatja, de egyúttal az attól való elvonatkoztatásra is képes.

A második klaszterbe azok kerültek, akik mindhárom dimenzióban átlag alatti értékkel voltak jellemezhetőek, miközben a saját álláspont képviselésétől teljes mértékben elzárkóztak. E csoport jellegét elsősorban a kommunikációképtelenség adja meg, melyre ráakódik a kapcsolathálózat homogenizálódása és a véleménykülönbség elfogadásának nehézségei. A nyilvánosság perspektívájából ez a csoport is alacsony részvételi potenciállal jellemezhető, amennyiben sem az a sokszínű interakciós tér nem figyelhető meg, amiben a különböző integrációs logikák megjelenhetnének, sem az a nyitottság, ami a saját álláspont kifejezéséhez vagy a másik figyelembevételéhez szükséges lenne. Az ilyen cselekvők a konfliktuskerülőkhöz hasonlóan kis eséllyel válnak nyilvánosságteremtő interakciós partnerré, azonban esetükben ez elsősorban a zárkózottság következménye, és kisebb mértékben a másik állásponttól való tartózkodásé.

A harmadik klaszterbe azok a válaszadók kerültek, akiknek kimagaslóan sok olyan kapcsolatuk volt, amiben nem értettek egyet társaikkal, az átlagnál valamivel magasabb volt a saját álláspont kifejezésére való nyitottságuk, miközben az átlagnál kevésbé heterogén kapcsolathálózattal vették körül magukat. E csoport karakterét ilyenformán egy sajátos kettősség határozza meg: miközben alapvetően nem értenek egyet környezetükkel, nem tudják vagy akarják kommunikálni álláspontjukat, mely egyrészt a hálózat homogenizálódásához,

másfelől elfojtásokhoz és feszültségekhez vezethet. A metaintegráció szempontjából ezt a csoportot nem egyszerűen a nyilvánosságba való bekapcsolódásra való képtelenség jellemzi, hanem a nyilvánosság potenciális torzítása. Minthogy a kommunikáció alternatívája az erőszak, ezért a kommunikálhatatlan disszenzusok könnyen eredményeznek olyan cselekvőperspektívát, ami hatalmi pozícióval párosulva a saját álláspont másokra történő ráerőltetésén alapul. A metaintegráció szempontjából ez a különböző integrációs logikák gyarmatosításának interakciós előfeltételeként értelmezhető.

A negyedik klaszterbe azok a válaszadók kerültek, akiknek kimagasló a kapcsolathálózatuk heterogenitása, amihez az átlagnál magasabb nyitottság és disszenzusos kapcsolatok társultak. Ezeket a cselekvőket elsősorban az jellemzi, hogy rendkívül sokféle társadalmi, etnikai csoportba tartozó és politikai beállítottságú másikkal állnak kapcsolatban, akikkel kétirányú interakciót folytatnak, kifejezve saját álláspontjukat és reflektálva annak alternatívájára. Ennek megfelelően ez a klaszter a nyilvánosság szempontjából kitüntetett jelentőségű, amennyiben itt nyílik leginkább tér a metaintegráció lehetőségét magába rejtő interakcióknak. A sokféle élethelyzetbe ágyazott mások egyúttal az integrációs logikák különböző mintázatait leképző tapasztalati térrel jellemezhetőek, aminek a kommunikációja megnyitja az utat az kölcsönös tanulás számára.

A metaintegrációs potenciál ideáltipikus mintázatainak azonosítása után arra a kérdésre kell röviden választ találnunk, hogy a különböző integrációs logikák szerint szerveződő cselekvési szférák mely pontjain fordulnak elő nagyobb valószínűséggel. A konzerváló integrációs logika által szervezett tér egyrészt a gazdasági¹² és kulturális tőke¹³ szerinti pozíció, másrészt a politikai és vallási illúziókhöz való viszony,¹⁴ harmadrészt az ontológiai bizonytalanság¹⁵ alapján került jellemzésre. A reflexív integrációs logika egyrészt az életvilág értékhorizontja,¹⁶ másrészt a közügyekre vonatkozó kommunikációs szokások,¹⁷ harmadrészt a

12 A materiális tőkével való ellátottságot egyrészt a szubjektív osztályidentitás (Melyik társadalmi osztályba sorolná magát? Felső, felső-közép, közép, alsó-közép, munkás, vagy alsó osztály?), másrészt a vagyontárgyakból összeállított index (Van-e az Önök családjában? automata mosógép, mosogatógép, mikrohullámú sütő, hifitorony, tévé, ami 10 évesnél nem régebbi, DVD-lejátszó, számítógép (asztali vagy notebook), tablet, okostelefon, internetes csatlakozás, autó, üdülőtelek vagy nyaraló?) mérte.

13 A kulturális tőkét az iskolai végzettség mérte.

14 Ezeket a választási preferencia (adott politikai diskurzussal való azonosulás), illetve a vallásosságra (egyházi, azon kívüli vagy szekuláris világlátás) vonatkozó kérdések mérték.

15 Ezt az alábbi kérdésekből összeállított index mérte: „Az elmúlt évekre visszatekintve, Önt és családját mennyire érintették a hazai gazdaság 2008-ban kezdődött problémái. Kérem, válassza ki, hogy Önt és családját (családja valamely tagját) a szóban forgó időszakban érintették-e ilyen gondok! munkahely elvesztés/ kereset, egyéb járandóság, jövedelem csökkenése/ a megélhetési költségeknek a jövedelemnél nagyobb emelkedése/ valamilyen szociális juttatás, kompenzáció csökkenése (elvesztése)/ valamilyen helyi ellátás, önkormányzati intézmény megszűnése/ valamilyen adó (illeték) emelkedése (belépése)/ romló hitelfelvételi lehetőségek/ emelkedő devizahitel-törlesztés/ romló vállalkozási lehetőségek/ kényszerű külföldi munkavállalás?” Ezek a változók különbözőképpen a hétköznapi életvitel megakadást fejezik ki, és ennyiben utalnak az ontológiai biztonság hiányára.

16 Ezt az alábbi kérdésekből készített tradicionális (Mennyire fontos az Ön életében a család/ a vallás/ a hagyományok, múlt tisztelete/ a rendőrség, hadsereg/ az egyházak?) és modern értékeket (barátok/ szabadidő/ saját, nyilvánosság/ egyesületek, civil szervezetek) kifejező főkomponensek mérték (megőrzött heterogenitás 46%, kommunalitások rendre: 0.26, 0.47, 0.53, 0.36, 0.65, ill. 52% és 0.50, 0.52, 0.54, 0.52).

17 Ezt a politikai tárgyú kommunikációra vonatkozó főkomponens (megőrzött heterogenitás 60%, kommunalitások rendre: 0.70, 0.74, 0.62, 0.37) mérte (Általában milyen gyakran beszélgetnek Önök politikáról a Családban/ Barátokkal/ Szomszédokkal/ (volt) munkatársakkal?).

civil cselekvés formáját öltő autonómia alapján.¹⁸ A kibernetikai integrációs logika egyrészt a klasszikus¹⁹ és virtuális médiafogyasztási szokások,²⁰ másrészt a rendszerszerűen működő intézményekkel szembeni viszony²¹ alapján.

A gazdasági és kulturális tőkékért folyó küzdelem abban az értelemben kitüntetett dimenziója a konzerváló integrációs logikának, hogy az egyenlőtlenségek elleplezett újratermelése felel a fennálló strukturális viszonyok fenntartásáért. A szubjektív osztály-hovatartozás keresztábrájából kiderül, hogy a magukat közép- és különösen felső középosztályba sorolók között volt átlagon felüli a nyilvánosságteremtő pozíció, miközben a magukat munkás- vagy alsó osztályba sorolók között ez átlag alatti.²² A torzult nyilvánosságot teremtő interakciót valószínűsítő cselekvőperspektíva minden osztályban átlagos arányban fordult elő, kivéve az alsó osztályt, ahol átlag alatti. A saját álláspont kifejezésétől a két végleten, a felső és alsó osztályban zárkóztak el átlag feletti mértékben, a másfajta állásponttal való esetleges konfrontációt pedig leginkább az önmagukat alsó és munkásosztályba sorolók, legkevésbé pedig a felső osztályba sorolók kerülték. Ez alapján úgy tűnik, hogy a nyilvánosságteremtési potenciál egyfajta elithabitushoz köthető, a zárkózottság a végtelen osztálypozíciókhoz, a véleménykülönbség kerülése pedig leginkább az alacsonyabb önbecsüléshez. Ezeket az adatokat árnyalják a gazdasági különbségek objektív mutatói, amennyiben a nyilvánosságteremtőket a vagyontárgyakkal való átlag feletti ellátottság jellemzi, a zárkózottakat és a konfliktuskerülőket pedig átlag alatti. Vagyis a nyilvánosságteremtési potenciál előfeltétele az átlag feletti gazdasági pozíció: ennek hiányában a nyilvánosságba való belépés lehetősége nincs jelen a cselekvők horizontján, mind a saját álláspont képviselésétől elzárkóznak, mind pedig az alternatív véleményeket kerülik.

A kulturális tőkével való ellátottság tovább árnyalja ezt a képet. A nyilvánosságteremtők az egyetemi végzettségűek között átlagon felüli arányban fordulnak elő (a főiskolai végzettség esetében ez az erős összefüggés nem tapasztalható), az elemi iskolát végzettek között átlag alatti arányban (az elemnél kisebb végzettségűekre ez az összefüggés nem áll). Az in-

18 Ezt a szabadidős és közéleti aktivitás különböző formáiból készített index mérte (Különböző egyesületeket, társaságokat, önkéntes szervezeteket soroltunk fel. Tagja-e Ön ezek közül egyiknek-másiknak? sportklub (illetve természetjáró, horgász- stb. egyesület)/ kulturális vagy hobbi kör (tánc, zsinjászó stb.)/ szakszervezet/ szakmai (gazdasági, tudományos) kör, társaság/ politikai (párt és egyéb) szervezet/ társadalmi mozgalom, civil szervezet/ vallási, egyházi szervezet/ segítő (karitatív) szervezet (adománygyűjtés, adományosztás)/ környezetvédő, zöld mozgalom, egyesület/ helyi kör, településszépítő stb. társulat/ helyi esemény, közösségi megmozdulás sportesemény (például falunap, búcsú, karnevál) szervezése.

19 Ezt az újság- és rádiófogyasztási szokásokra vonatkozó kérdésekből (Milyen gyakran hallgat rádióban politikai közéleti műsorokat, híreket?/ Szokott Ön napilapot olvasni?/ Szokott Ön hetilapot olvasni?) készült főkomponens (megőrzött heterogenitás 47%, kommunalitások rendre: 0.41, 0.54, 0.44) mérte.

20 Ezt az internetezési szokásokra vonatkozó kérdésekből (Milyen gyakran szokott internetezni?/ Milyen gyakran szokott az interneten híreket olvasni?/ Tagja-e valamilyen közösségi oldalnak?) készített főkomponens fejezte ki (megőrzött heterogenitás 68%, kommunalitások rendre: 0.83, 0.59, 0.54).

21 Ezt a különböző intézményekbe vetett bizalomra vonatkozó kérdésekből (Most néhány intézményt fogok felsorolni, amelyeknek fontos szerepe van az ország dolgainak alakulásában. Ön személy szerint mennyire bízik meg a következő intézményekben: Politikai pártok /Parlament/ igazságszolgáltatás/ választási rendszer intézményei/ rendőrség/ hadsereg/ Adóhatóság (NAV, APEH)/ egészségügyi intézmények/ Bankok/ Sajtó, rádió televízió/ internetes hírportálok, blogok/ Civil szervezetek/ egyházak/ helyi önkormányzatok/ szakszervezet/ Európai Unió/ ENSZ) készült főkomponens (megőrzött heterogenitás 57%, kommunalitások rendre: 0.61, 0.68, 0.71, 0.67, 0.60, 0.67, 0.69, 0.59, 0.46, 0.56, 0.51, 0.37, 0.60, 0.44, 0.58, 0.48) fejezte ki.

22 A szóban forgó kereszt- és ANOVA-táblák a függelékben található a tárgyalás sorrendjében. Természetesen ezek a leíró módszerek nem alkalmasak oksági viszonyok feltérképezésére, ehelyett egyfajta exploratív szerepük van: segítségükkel hozzáférhetően kép rajzolható az egyes klaszterek különböző változók menti eloszlásáról.

tegrációs logikák gyarmatosító hatásának veszélyét magában hordozó interakciók esélye a főiskolai végzettségűek között a legmagasabb, miközben az egyetemi és az elemi végzettségűek között a legalacsonyabb. A nyilvánosságtól való elzárkózás az elemi iskolát befejezettek között átlag feletti, a felsőfokú végzettségűek között átlag alatti. Ezek az összefüggések egyrészt kiegészítik a gazdasági tőke kapcsán tapasztaltakat, amennyiben rámutatnak arra, hogy a kulturális tőke függvénye is a nyilvánosságba való belépés. Ezen túlmenően ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a kulturális tőke hiánya sokkal inkább egyfajta negatív korlátnak tekinthető, ami nélkül a nyilvánosságot inkább elkerüli a cselekvő. A tekintetben, hogy milyen típusú nyilvánosságot hoz létre, legalább olyan fontos a kulturális tőke minősége, ahogy az az egyetemi és főiskolai végzettségűek közti különbségekből kiderül: míg az utóbbi elsősorban instrumentális tudástőkeként funkcionál, addig az előbbi a szakértelmen túlmutató kompetenciákat is magában foglal.

A vallási és politikai illúziók abban az értelemben kitüntetett jelentőségűek a konzerváló integrációs logika szempontjából, hogy a legitimitás tradicionális és modern forrásaként szolgálnak. Ennek megfelelően a velük kapcsolatos választások egyúttal a fennálló viszonyok elfogadásának kereteit is kijelölik. A nyilvánosságteremtők között azok aránya volt a legmagasabb, akik határozottan elutasították a vallásos világnézetet, miközben attól független erős meggyőződéssel bírtak. Őket lemaradva követték azok, akik nem tudtak karakteres döntést hozni a kérdésben. A frusztrált egyet nem értők között egyrészt az egyház tanításait követők, másrészt a bizonytalanok jelentek meg átlag feletti arányban, a vallási szempontból semleges és a más meggyőződésűek pedig átlag alatti arányban. Továbbá a nyilvánosságtól elzárkózók között a vallási kérdésekben bizonytalanok voltak a legkisebb arányban. Mindezek az összefüggések azt jelzik, hogy a tradicionális teológiai legitimitás visszautasítása egyúttal motivációs bázis lehet a nyilvánosságban rejlő legitimitáspotenciál felé való nyitásra, miközben az egyházi intézményekkel való azonosulás az intézményesített hierarchiákat megkérdőjelező nyilvánosságot korlátozó interakciókat valószínűsít, a bizonytalanság pedig a nyilvánosság bármely formájára nyitottá tesz.

A különböző pártok által felkínált szemantikákban kifejeződő politikai illúziók egyfajta szekularizált teodiceaként foghatók fel. A velük való azonosulás lehetőséget teremt a fennálló egyenlőtlenségek megnyugtató magyarázatára és ezáltal pacifikálására. A nyilvánosságteremtők között kimagasló arányban jelennek meg az LMP támogatói, átlag feletti arányban az MSZP, a DK és az Együtt szavazói, és átlag alatti arányban a Jobbik szimpatizánsai és a szavazást visszautasítók. A gyarmatosítás lehetőségét magában rejtő, torzított nyilvánosság kialakításához vezető interakciókat a Fidesz és a Jobbik szavazói átlag feletti arányban, az Együtt, az LMP, a DK és a nem szavazók átlag alatti arányban valószínűsítik. A saját álláspont megosztásától leginkább a nem szavazók és az Együtt támogatói zárkoznak el. A konfliktuskerülés legkevésbé az MSZP, az LMP, a Fidesz és a Jobbik szavazóit jellemzi, miközben a DK, az Együtt és a nem szavazók között ez átlag feletti arányban jellemző. A fenti összefüggésekből egyrészt kiderül, hogy a nyilvánosságtól való elfordulás elsősorban a szavazástól való elfordulással jár együtt. Másrészt az is elmondható, hogy az önmagukat nemzeti oldalra pozicionáló pártok támogatói egyúttal nagyobb valószínűséggel vesznek részt gyarmatosító interakciókban, miközben az önmagukat baloldalra helyezőket ehelyett a metaintegráció lehetőségét magukban rejtő kapcsolódások jellemzik. Igaz, e tekintetben az átlagtól messze eltérő eredményt csak annak a politikai formációnak a támogatói mutatnak, amely expliciten a korábbi dichotómiák meghaladását tűzte zászlójára, a hatalomtechnika helyett konzenzusra törekvő kommunikáció révén.

A világban való otthonosságot kifejező ontológiai biztonságot a rutinok hivatottak megteremteni, melyek megakadása egyúttal a fennálló viszonyok automatikus megújításának elmaradását is eredményezi. A nyilvánosságteremtők az ontológiai bizonytalanság átlag feletti fokával voltak jellemezhetőek, miközben a nyilvánosságkerülők annak átlag alatti fokával. Ez az összefüggés arra utal, hogy a nyilvánosságba való belépés elválaszthatatlan a személyes élet rutinjainak felborulásától. E tapasztalatok híján kevésbé motivált az ember saját komfortzónájának elhagyására, és inkább kerüli a mással és a másikkal való találkozást az abban rejlő konfliktuspotenciál okán.

A konzerváló integrációs logika különböző dimenzióinak áttekintése után a reflexív integrációs logika dimenziói közül elsőként az életvilág reflexivitását kifejező értékrendbeli különbségeket vizsgáljuk meg. A tradicionális és késő modern értékek abban az értelemben az életvilág kontúrjaira utalnak, hogy míg az előbbiekkal való azonosulás – schützi értelemben vett – „természetes beállítódást” valószínűsít, addig az utóbbiakkal való azonosulás „reflektív beállítódást”. A család, a vallás, a hagyományok, a múlt tisztelete, a rendőrség, a hadsereg és az egyházak egyaránt olyan terepnek tekinthetők, melyet megkérdőjelezhetetlen, magától értetődő hierarchiák szerveznek, háttérbe szorítva a valóság autonóm értelmezésének lehetőségét. Ezzel szemben a barátok, a szabadidő, a sajtó, a nyilvánosság, az egyesületek és a civil szervezetek egyaránt olyan terepek, melyek szabadon formálhatók a résztvevők által, ezáltal reflexióra ösztönöznek.

A nyilvánosságteremtőket és a nyilvánosságtól elzárkózókat egyaránt átlagos arányban jellemezte a tradicionális értékekkel való azonosulás, a gyarmatosító nyilvánosságot valószínűsítő cselekvőket átlag feletti és a zárkózottakat átlag alatti arányban. Ezzel ellentétben a nyilvánosságteremtők átlagot messze meghaladó arányban azonosultak a modernitás értékeivel, a nyilvánosságot potenciálisan torzítók átlagot meghaladó arányban, a nyilvánosságtól elzárkózók pedig átlagon aluli arányban. A fenti összefüggésekből kiderül, hogy a nyilvánosság kialakulásához szükséges interakciókhoz egyaránt szükség van a modernitás értékeire és a tradíció vissza nem utasítására, egy gyarmatosító nyilvánossághoz a modernitás és a tradicionális értékek utóbbiak által dominált keverékére, a nyilvánosságtól való távolságtartáshoz pedig egyfajta értékvesztés állapotára.

A közéleti kérdésekre vonatkozó kommunikáció és az autonóm cselekvésekre való nyitottság a kommunikatív cselekvés és reflexió potenciális gyakorlataira utalnak. Mindkét esetben azt tapasztaljuk, hogy a nyilvánosságba belépők és az attól távolmaradók különülnek el egymástól: míg az előbbiek átlag feletti arányban beszélgetnek közügyekről és vesznek részt autonóm civil és magánéleti cselekvésben, addig az utóbbiak átlag alatti mértékben. Ugyanakkor megvilágítóak az apróbb különbségek is: míg a gyarmatosítás veszélyével fenyegető cselekvők a legtöbbet beszélnek politikáról, addig az átlagot alig meghaladó mértékben végeznek autonóm társadalmi gyakorlatokat, szemben a nyilvánosságteremtőkkel, akik az átlagot messze meghaladó mértékben. Ezek az összefüggések arra utalnak, hogy a kommunikáció és az aktivitás leginkább együttesen járul hozzá a metaintegrációs funkciójú nyilvánosság fenntartásához. Amennyiben a kommunikációt nem egészíti ki tényleges autonóm cselekvés, úgy eloldódik a hétköznapi cselekvéshelyzetek pragmatikus problémahorizontjától és könnyen gyarmatosítóvá válhat.

A kibernetikai integrációs logika által szervezett cselekvési szférát elsőként a klasszikus médiumok és az információs hálózatokhoz való viszony alapján jellemezhetjük. Ebből a szempontból a nyilvánosságba belépők és az attól magukat távol tartók különülnek el egymástól: míg az előbbiek átlag feletti arányban fogyasztanak internetes tartalmakat, addig az

utóbbiak átlag alatti mértékben, és fordítva, az előbbieket átlag alatti arányban fogyasztanak rádiós és nyomtatott sajtótermékeket, az utóbbiak átlagot meghaladó mértékben. Ezek az összefüggések arra utalnak, hogy a legújabb kommunikációs médiumok fontos felületei a nyilvánosságot konstruáló interakcióknak, miközben a klasszikusabb médiumok ennek kevésbé rejtik magukban a lehetőségét. Ez ugyanakkor korántsem jelenti azt, hogy az internet-használat szükségszerűen metaintegrációs szerepet töltsen be: ahogy a frusztrált egyet nem értők átlag feletti aránya jelzi, ugyanúgy magában rejtja a gyarmatosítás lehetőségét is.

Az információs társadalomhoz hasonló összefüggést találunk a rendszerszerűen működő intézményekhez való viszony vonatkozásában is. A – metaintegrációs vagy gyarmatosító – nyilvánosságba belépők átlag feletti mértékben bíznak bennük, a nyilvánosságtól elzárkózók pedig bizalmatlanok velük szemben. Vagyis míg az előbbieket azok közül kerülnek ki, akik nagyobb biztonságban mozognak kereteik között, addig az utóbbiak inkább azok közül, akik távolítják maguktól. Mindebből arra következtethetünk, hogy a nyilvánosságba való belépés előfeltétele az alrendszerek automatizált működési keretei közti otthonosság is, vagyis a szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok használata, miközben ez önmagában nem szavatolja a metaintegráció valószínűségét.

A különböző integrációs logikák szerinti összefüggéseket áttekintve egyaránt azonosíthatók azok a társadalmi pozíciók, melyek nagyobb eséllyel kapcsolódnak be a metaintegrációs funkciójú nyilvánosságba, amelyek a különböző integrációs logikák gyarmatosításának veszélyével fenyegető nyilvánosságot valószínűsítenek, továbbá a nyilvánosságtól távolmaradást eredményezik. Mindezt az alábbi táblázat foglalja össze:

2. táblázat. A nyilvánosság cselekvőperspektíváinak összefüggései

	konfliktus-kerülő	zárkózott	frusztrált egyet nem értő	nyilvánosságteremtő
gazdasági tőke	munkás/ alsó osztály	felső/ alsó osztály		közép/ felső középosztály vagyontárgyak
kulturális tőke		elemi iskola	főiskolai/ felsőfokú technikus végzettség	egyetemi végzettség
vallási illúzió			egyház tanításait követő/ bizonytalan	eltérő meggyőződés/ bizonytalan
politikai illúzió	DK/ Együtt		Fidesz /Jobbik	LMP/ MSZP/ DK/ Együtt
ontológiai biztonság	átlag feletti			
értékek			tradicionális/ modern értékek	modern értékek
közéleti kommunikáció			átlag feletti	átlag feletti
autonóm cselekvés				átlag feletti
klasszikus médiumok	átlag feletti	átlag feletti		
információs társadalom			átlag feletti	átlag feletti
alrendszerek			átlag feletti	átlag feletti

A különböző integrációs logikák között közvetíteni képes és ebben az értelemben azok belső patológiáit az alternatívák teljesítménye révén kezelni képes nyilvánosságba elsősorban jó módú, a humántőke mellett kulturális tőkével is rendelkező, meggyőződéses nem vallásos világnézetű, baloldali-demokratikus politikai beállítottságú, modern értékekkel azonosuló, közéleti kérdéseket megvitató, autonóm cselekvésekben részt vevő, információs társadalomba és alrendszerekbe beágyazott cselekvők lépnek be. A különböző integrációs logikák közti interakciók potenciálisan gyarmatosító kimenetele elsősorban a humántőkével igen, de kulturális tőkével nem rendelkező, az egyház tanításait követő, a nemzeti politikai szemantikákkal azonosuló, a közletről az autonóm cselekvés esélye nélkül kommunikáló, az információs társadalomba és alrendszerekbe ugyanakkor beágyazott cselekvők között fordul elő a legnagyobb valószínűséggel. A nyilvánosság mindkét formájától elzárkózók elsősorban a gazdasági és kulturális tőkétől megfosztott, a hétköznapi rutinok keretei között mozgó, klasszikus egyirányú tömegkommunikációs csatornákra támaszkodó cselekvők közül kerülnek ki.

Ezek az összefüggések ilyenformán lehetőséget teremtenek arra, hogy felvázoljuk a rétegzett modernitás hazai nyilvánosságának alaprajzát. Azt mondhatjuk, hogy a metaintegrációs funkciót betölteni képes nyilvánosság egy szegregált elit nyilvánossága. Nem csupán nem ível át az alsó és középosztály között, de erős törésvonal jellemzi mind a kulturális tőke, mind a nemzethez vagy a valláshoz való viszony, mind pedig a preferált médiumok tekintetében. Emellett a korlátozott kiterjedésű nyilvánosság mellett kirajzolódik egy széles társadalmi bázisra támaszkodó, jól beazonosítható értékválasztásokkal jellemezhető potenciálisan gyarmatosító nyilvánosság, továbbá azok a rétegek, melyek a nyilvánosság mindkét típusán kívül rekednek. Ez a három komponens együttesen egy többszörösen diszfunkcionális rendszerré áll össze.

Minthogy a különböző integrációs logikák mentén jelentkező patológiák kezelésére – az integrációs logikák közti közvetítés révén – hivatott metaintegrációs nyilvánosságból épp azok a csoportok vannak kizárva, melyek leginkább ki vannak téve a patológiáknak, így – szegregált jellege okán – e nyilvánosság emancipatorikus potenciálja is szertefoszlik. Mellette ugyanakkor jól kivehető egy gyarmatosító potenciállal jellemezhető nyilvánosság, amely miközben nélküli a reflexió és tanulás potenciálját, korántsem nélkülözi az expanzió lehetőségét. Ebben az értelemben különösen jó esélye van arra, hogy a nyilvánosságokból jelen pillanatban kiszorult deprivált csoportokat is bevonja hierarchikus keretei közé. A cselekvőperspektívák elemzése ilyenformán arra hívja fel a figyelmet, hogy a hazai rétegzett modernításban a nyilvánosság torzulásai egyúttal a társadalmi patológiák kezelését is akadályozzák. Ebből fakadóan tekinthető kulcskérdésnek a nyilvánosság korrekciója, vagyis a metaintegráció lehetőségét magában rejtő nyilvánosság szegregált jellegének megszüntetése és a gyarmatosító nyilvánossággal szembeni expanziója.

Hivatkozott irodalom

- Arendt, Hannah (1998 [1958]): *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
Arato, Andrew és Jean L. Cohen (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT.
Bognár Bulcsu (2011) A tömegmédia és a közéleti diskurzus. A manipulációs tézistől a milióstrukturális változáskig. *Jel-Kép. Kommunikáció, Közvélemény, Média* (2–3): 3–29.

Habermas, Jürgen (1993 [1962]): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Budapest, Gondolat.
 Habermas, Jürgen (1996) *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*.
 Cambridge: Polity.
 Heidegger, Martin (1989 [1927]): *Lét és idő*. Budapest: Gondolat.
 Sik Domonkos (2012): *A modernizáció ingája*. Budapest: Eötvös.
 Sik Domonkos (2015): *A modernitás rétegei*. Budapest: Eötvös.

Függelék

3. táblázat. A nyilvánosság cselekvőperspektíváinak összefüggéseit leíró kereszt táblák

Szubjektív rétegbesorolás	konfliktuskerülő	zárkózott	frusztrált egyet nem értő	nyilvánosság-teremtő
felső és felső-középosztály	22,2%	22,2%	30,6%	25,0%
középosztály	40,3%	5,7%	32,7%	21,3%
alsóközéposztály	45,0%	8,0%	32,9%	14,1%
munkásosztály	50,0%	6,3%	31,5%	12,2%
alsóosztály	47,9%	16,9%	25,4%	9,9%
Összesen	43,8%	7,8%	31,9%	16,5%

Legmagasabb iskolai végzettség	konfliktuskerülő	zárkózott	frusztrált egyet nem értő	nyilvánosság-teremtő
kevesebb mint 8 osztály	45,8%	2,1%	35,4%	16,7%
8 általános (4 polgári)	53,4%	11,8%	25,2%	9,7%
szakmunkásképző, szakiskola	42,5%	8,1%	34,8%	14,5%
középiskola (gimnázium, szakközépiskola, technikum)	45,4%	6,7%	30,0%	17,9%
főiskola, felsőfokú technikum	30,6%	6,6%	43,8%	19,0%
egyetem	28,6%	8,9%	25,0%	37,5%
Összesen	43,8%	8,1%	31,7%	16,3%

Vallásosság	konfliktuskerülő	zárkózott	frusztrált egyet nem értő	nyilvánosság-teremtő
egyház tanítása szerint	40,1%	5,1%	38,0%	16,8%
maga módján	46,3%	6,7%	33,3%	13,8%
nem tudja	33,3%	9,1%	36,4%	21,2%
nem vallásos	46,2%	10,3%	26,9%	16,7%
más meggyőződésű	46,5%	4,7%	16,3%	32,6%
Összesen	44,5%	7,7%	31,4%	16,4%

Pártpreferencia	konfliktuskerülő	zárkózott	frusztrált egyet nem értő	nyilvánosság-teremtő
Fidesz	38,2%	3,5%	41,3%	17,0%
Jobbik	38,3%	7,8%	40,0%	13,9%
LMP	36,6%	0,0%	19,5%	43,9%
MSZP	34,7%	7,4%	33,7%	24,2%
DK	50,0%	5,3%	23,7%	21,1%
E14	53,8%	11,5%	15,4%	19,2%
nem szavaz	50,9%	12,5%	25,2%	11,5%
Összesen	43,7%	8,1%	31,7%	16,4%

4. táblázat. A nyilvánosság cselekvőperspektíváinak összefüggéseit leíró ANOVA-táblák

	vagyontárgy-index	ontológiai bizonytalanság	tradicionális értékek	reflexív modernitás értékei	politikai aktivitás index	közéleti kommunikáció gyakorisága	klasszikus médiumok	információs társadalom	intézményi bizalom
konfliktuskerülő	8,5974	1,841	-0,08	-0,17	1,2	0,46	0,18	-0,17	-0,07
zárkózott	8,6886	1,9579	-0,45	-0,36	1	0,3	0,13	-0,13	-0,58
frusztrált egyet nem értő	7,9764	2,0277	0,19	0,16	1,9	-0,49	-0,08	0,11	0,15
nyilvánosság-teremtő	7,1536	2,6181	0,06	0,32	3,3	-0,43	-0,4	0,32	0,19
Összes	8,1723	2,0366	0	0	1,7	0	0	0	0